

За віщо?

Сергій Пилипенко

(З щоденника сільської вчительки)

Два євреї жили в нашій Лукашівці: рудий Йосько й Борух Нахимсон. Йосько мав бакалійну крамницю. Мати частенько посиляли мене туди купувати сірників, гасу тощо. Посилаючи, наказували:

— Диви-но, доню, щоб тебе рудий жидюра не обдурив!

Так я й зросла, переконуючись, що євреї спеціалізувалися обдурювати простих людей. Заходячи до крамниці, чула, як герґочуть вони своєю незрозумілою мовою, де вухо виловлювало тільки слова "рубель" та "копекен".

"Вони навмисне так говорять, аби ніхто не тямив. Адже вони умовляються, як із людей більше грошей здерти та як кепського краму збути", — думала я. Й шкода мені було віддавати напрацьовані батьківські гроші до жилавих, пазуристих Йоськових рук. Скільки люди тяжкою, невсипущою працею не зароблять — все в цих безодніх крамарських кишнях опиниться. Треба краму, хусток, голок — іди до Йоська. Треба шила, гасу, цвяхів, дьогтю — йди до Йоська. І по олію, дратву, тютюн, папір, цукор, сіль — знов до нього. Мало не щодня топчеш тую стежечку, чуєш свою залежність від Йоськової крамниці. Мов той павук, сів на майдані, заплутав у своє павутиння все село і ссе, ссе...

Куди воно тільки дівається?

Щоправда, коло брудної, заплямленої Рохліної спідниці завжди порпається ціла купа гаркавих руденят, на колінах гойдається пискляве немовля, а випнутий живіт Рохлін раз у раз показує, що та купа небавом іще збільшиться.

І все це на не диви-око брудне, зашмаркане, шолудяве. Й хата брудна, облуплена, немазана, повна блощиць, тарганів. Ху! Часниковим та цибулевим смородом зо всіх кутків так і дхне. І їдять вони якось не по-людському. І вдягаються не по-нашому, і моляться. Цураються вони селян наших, цураються й люди їх. Так і кажуть: то — люди, а то — жиди.

— Одно слово — жид, — презирливо спльовує дядько, глядячи, як Йосько сіпає свою облізлу шкапу й цмокає на неї, трусячись на тарабайці до містечка по новий крам.

Переймалась і я разом із господарями огидою до гендлювання, заробітках на чужій праці, стягування по грошику та шеляжечку на спожиткових різницях, за котрі треба було неодмінно довго й запально торгуватися, наперед знаючи, що Йосько, хоч божиться й присягається, але повинен обдурити, взяти більше, ніж та річ коштує.

Мабуть, Йосько й сам почував себе ніяково, хоч звиклий до брехні й клятьби язик його раз у раз запевняв, що він "цесний зид". У бляшкуватих, широко розплющених очах у нього мерехкотів якийсь вічний переляк. Лоба глибоко борознили страдницькі зморшки. Рухи похапливі, непевні. Не бере, а наче тайкома сіпає, щоб украсти, і боїться: аби хто не вгледів. Вічний клопіт з наплотом герґотунів, щоденні турботи про

хліб, шмаття, взуття, ліки й тисячу всіяких дрібниць для своїх руденят, а разом — погрозливі наклики всякого "начальства", що вимагало хабарів і влєсливих слів від крамаря, що, власне, нічим іншим по царських законах і бути не міг, як і його батьки та діди; а далі — життя на самоті, одинокою родиною (Нахимсони Йоська теж цуралися, і він лабузив перед ними, як і перед панами) серед "невірних" — "гоїв", що готові тільки глузувати — й глузуватимуть навіть із біди, якщо трапиться,— все це й поклало в Йоськові очі той застиглий, невиводний переляк.

Та змалку мені здавалося, що "цесний зид" острахується, щоб людям не остогидло терпіти нахабне обдурювання і не побив би його хтось за "цесні" заробітки та за той галас, що він зчиняє, виторговуючи кожную копійчину.

Та дрібничкові, мізерні були Йоськові копійчані "заробітки" перед гендлюванням Боруха Нахимсона. Цей орендував панського млина й вів чималу торгівлю збіжжям та борошном, спродуючи їх десь ув Одесі. Старий пан Дзєвановський, що на доземні уклони Йоськові тільки носа пихливо підводив, — Боруха іноді навіть до кабінету свого допускав. Чорні, масні оливи — очі Борухові — вирячились нахабно й похитро. Пухляві, м'ясовиті губи кривила зажерлива ухмилка: знав бо він, що все місцеве панство так самісінько сидить у його лабетах, як голота сільська — в Йоськових. Ані верть, ані круть без Боруха, бо, крім гендлю, Нахимсон не гидував лихварством і налихварив собі таки чималенько. Про це свідчили діамантові каблучки, різнобарвні підвіски, намисто, тяжкі золоті наручники, коштовні шпильки та вінчики, що ними розцяцькована була сухорлява Борушиха. Бездітниця, проти єврейського звичаю, була. Біла, наче молоком налята, тільки криваві губи, мов в упиря, червоніли.

Оті її дармовіси потім врятували пронозу Нахимсона й дали йому змогу відновити своє павутиння. Це був його резервовий фонд, із котрим він подався десь до великого міста, скоро почув перший гуркіт революційної хвилі. І барахло встиг продати й різну хатнину. Зник одним моргом.

Авжеж: такі зникають... А от Йоськові втекти було нікуди, і переляк в його очах навіки кінчився в тій хвилі... Наші селяни Йоська не зачіпали. Хоч не було в них до нього приязні, але не було й помстливої ненависти. Звикли вони до крамаря, як до старої болячки. Потрібний він був їм. Чужого, може, й не помилювали б, а це був "свій", лукашівський.

І гендлювати став менше — нічим було. Порпався зо всією родиною на городі.

Аж доки ото налетіла махнівська банда, жив сумирно Йосько й тільки переляк в його бляшкуватих очах ставав чимраз дужчий, рухи рвачкіші, нервовіші. Та й недурно: звідусіль гули чутки про нелюдські погроми, дику різанину, грабунки, пожежі. Хлопці не раз напівжартома, напів по-справдішньому попереджали:

— Тікай, бо й тебе битимуть!

Йосько примушено сміявся, недовірливо смикав переляканими очима по хлопцях і відказував своїм улюбленим:

— Ну? Я з — цесний зид! Хіба в мене grosi є, ці сцо?

Але перше, що запитали махнівці, заскочивши до Лукашівки, було:

— А де в вас "тартари" живуть?

Затріщали двері Йоськової крамнички, зчинився галас — і за хвилину не біг, а летів Йосько, прожогом вискочивши на задні двері. Довжелезний лапсердак то плутався йому між ногами, то маяв у повітрі двома чорними крилами. Руде волосся розкуйовдилося й лізло в очища. Млином метляв грабlistими руками Йосько, намагаючись утекти від своїх ворогів, незграбно стрибаючи по грядках попового городу, що стелився поряд його садиби. А навздогін нісся скажений регіт і дикі вигуки бандитів:

— А-тю-га! А-тю-га-га-га-а! Бий тартара!

Духом полювання охопило гурт відлюдків. Два верхівці помчали навперейми, виблискуючи кривими шаблями. А навпроти, з попового двору, роздратована нелюдським цькуванням понеслася із злісним гавкотом зграя лихих псів. Здавна не любили вони Йоськи з його довгим лапсердаком.

— Ану, хто скорше?!

Раптом гахнув постріл.

— От дурний — куля пропала!

— Та я ж тільки налякати хтів...

Верхівці вертали, погано лаючись: постріл увірвав розвагу. Йоська лежав між грядками, незграбно викрутивши одну руку на спину, а другою обгорнувши руду голову, немов боронити її хотів від гострих шабель польовників. Між плечима руділа кров, димлива, гаряча кров, її пожадливо лизали попові пси. Вони, кажуть, пожерли потім і всього Йоська. Кілька ночів коло того клятушого місця вили й гризлися, шматуючи людське тіло.

А Рохлю били махнівці довго і тяжко, допитуючи, де поховані гроші. Били нагаями, прикладами, дерли волосся, крутили руки, кидали долу і, нічого не дізнавшись, — бо й нічого дізнаватися було, — лишили неприємну надворі під вікнами. Як вона ще тоді не розродилася тим мертвяком, що за тиждень потім привела?!

Вже надвечір, розхристана, скривавлена, із синім запухлим обличчям, патлата й страшна, увірвалася вона до мене з несамопитим лементом:

— Лію, донечку мою... ой, рятуйте!.. люблю мою, старшеньку... Тільки на той світ тепер, кажуть, без черги... Я чула, я бачила... І це кажуть... ой рятуйте!.. і це треба робити по черзі...

Билася головою в одвірках, дряпала долівку скандзюбленими пальцями, захлиналась, тяжко стогнучи, з підвивом, мов голодний звір. Брезькими синястими кендюхами теліпались голі, зашмаровані в поросі груди. Крізь шмаття подраної спідниці світив випнутий живіт, рудосмугастий від нагаїв. Вся в бруді, сукровиці — і страшно, й гидко на неї було глянути.

Що могла їй зарадити? Та несила була випручатися з цупких обіймів. Цілувала ноги, тягла за руки.

— Ой, ходім-но! Ой, рятуйте!

Побігли. Нікого вже не було коло Йоськової халупи. Круг ганку порозкидані побиті

шклянки, шухляди, полички, уривки паперу, загорток, мотуззя. В середині — цілий гармидер... А Рохля тягла далі, за ванькир, де на купі бебехів біліло згвалтоване Ліїне тільце. Тонкі рученята згорнуті за кучерявою голівкою (так, мабуть, вигідніше держати), зуби міцно стиснуті, на біленькому виді вигляд невимовного болю і жаху, та скрізь — і на підобганих худеньких ноженятах, і на дитячих яблуках-грудях, і на розкиданих навкруги пуховицях — рожеві крапельки крові... Як кинулась до небіжчиці Рохля:

— Ой, краще б мене, донечко! Ой, краще б мене!

А її врятував від хижої наволочі тільки гидотний, випнутий живіт...

Мене душило. Я опинилась на ґанку і, вцілившись до болю пальцями в поруччя, чула, як край села луною перекочувалась бадьора маршева пісня нальотників:

І по той бік гора,

І по сей бік гора.

Поміж тими

Крутими горами

Сходила ясна зоря...

А в хаті вже не кричала — скиглила нерозважна мати, пригортаючи до себе мармурове Ліїне тільце. Ох, їй було дванадцять років! А тим, що мишенятами забилися в куток під ліжком і тепер тихенько скавучали, не знаючи, чи можна вже визирнути із свого сховища — тим було чотири і п'ять.

Середульші кілька день звірятками переховувалися десь у дерезі по городах. Насилу їх винайшли родичі, що за тиждень насмілилися з містечка приїхати по Йоськову родину.

Вони, здається, поховали десь поночі й рештки кісток Йоськових. А крамницю його взимку розібрали люди на дрова. Тільки попів пес гребе іноді в купах сміття й грузу, щось вишукуючи. Не знайшовши, підведе вищирену пащу вгору й жалісно, протягом виє...

Я боюся його, як мари, як смерті. Я не сплю тієї ночі, мені все ввижаються тіні замордованих людей. За віщо?

Яготин на Полтавщині, 17/I 1922 р.